

МОЎНЫЯ ФОРМУЛЫ Ў «КНІЗЕ ПЕРШАЙ СУДНЫХ СПРАЎ» МЕТРЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Резюме. Проводится структурно-формулярный анализ документов «Книги первой судных дел» Метрики Великого княжества Литовского, в результате которого определяется формуляр группы документов под названием «решения», представленный интитуляцией, нарративом, диспозицией, эсхатоколом. Также исследуется грамматическая структура каждой формулы: интитуляция состоит из названия субъекта, действия, совершаемого указанным субъектом, объекта, на который направлено действие; нарратив состоит из названия действия, субъекта, которому адресовано действие, субъекта, который выполняет действие, субъекта, на который направлено действие, обстоятельства, при котором совершается действие; диспозиция представлена косвенной речью; эсхатокол вводится причастием с предлогом *писанъ въ* и состоит из указания места и даты составления документа. Также анализируется структурная и лексическая вариативность при подаче той или иной формулы, рассматривается частотность формул и их составляющих.

Ключевые слова: «Книга первая судных дел» Метрики Великого княжества Литовского; формула; структурно-формулярный анализ; формуляр; интитуляция; нарратив; диспозиция; эсхатокол.

Abstract. The article contains the analysis of structure and formulations of the documents of «The First Book of Judicial Cases» of the Metric of the Grand Duchy of Lithuania and defines the form of a group of documents called «resolutions». This group comprises intitulations, narrations, dispositions, and eschatocols. The grammatical structure of each formulation is described: an intitulation consists of the subject name, actions perpetrated by the said subject, the object at which the action was directed; the narration consists of an action name, the subject to which the action was addressed, subject that did the action, subject at which the action was directed, circumstance in which the action took place; disposition is represented by indirect speech; eschatocol is introduced with a participle with the preposition *писанъ въ* and consists of the place and date of drawing up a document. Also the structural and lexical variation of formulations is analyzed, as well as the frequency of formulations and their components.

Key words: «The First Book of Judicial Cases» of the Metric of the Grand Duchy of Lithuania; formula; analysis of structures and formulations; form; intitulation; narration; disposition; eschatocol.

Прынцыпы адбору моўных сродкаў, характэрных таму ці іншаму стылю, абумоўлены патрабаваннем функцыянальнага стылю максімальна эфектыўна абслугоўваць пэўную сферу дзейнасці чалавека. Так, для задавальнення бытавой сферы моўныя сродкі на ўсіх узроўнях трэба падбіраць такім чынам, каб, рэалізоўваючы інфармацыйную, суразмоўцы здолелі б здзейсніць фатычную і эмацыйную функцыі, якія ў гутарковым стылі часам больш актуальныя за інфармацыйную. Функцыянальнае прызначэнне афіцыйна-справавога стылю заключаецца ў канстатацыі аб'ектыўнай інфармацыі пра вядомы факт, падзею, асобу і ў дакладным, аб'ектыўным, лагічна арганізаваным, па магчымасці лаканічным, але цалкам дастатковым грунтоўным выкладзе сутнасці і фактычнага боку справы (гл. Стилистика 2007, 84). Для эканоміі моўных сродкаў, спрашчэння складання дакументаў, а таксама пазбягання эмацыянальнасці і, адпаведна, двухсэнсоўнасці ў тэкстах афіцыйна-справавога стылю выпрацаваліся пэўныя формулы – «канструкцыі з адносна пастаянным лексічным складам, граматычнай структурай, з'яўленне і выкарыстанне якіх абумоўлена наяўнасцю ў творах пэўнай жанравай разнавіднасці ідэнтычных ці падобных сітуацыйных схем і традыцыі іх афармлення» (Паляшчук 2010 [а], 106). Фармуляр складаецца «са стандартных зваротаў, расставленых у пэўным парадку» (Источникведение 2004, 257) (тут і далей пераклад наш. – Г. Н.). Такія фармуляры-ўзоры складаюцца ўжо ў XV–XVI стст. Беларускія гісторыкі сцвярджаюць, што «ў Галоўным архіве старажытных актаў у Польшчы захоўваецца кніга польскай канцылярыі, якая змяшчае ўзоры разнастайных дакументаў – *Formularium expeditionum ex cancellaria S. Regiae Maiestatis*. <...> Улічваючы цесныя адносіны Польшчы і ВКЛ, падобнасць арганізацыі дзяржаўнага кіравання, а таксама на падставе аналізу тэкстаў дакументаў можна з вялікай доляй упэўненасці меркаваць, што падобная кніга з узорами формаў дакументаў існавала і ў канцылярыі ВКЛ» (Давыдова 1999, 25). Літоўскія даследчыкі Метрыкі таксама прытрымліваюцца думкі, што «такі асаблівы фармуляр да канца XV ст. быў выпрацаваны ва ўсім справаводстве Вялікага Княства Літоўскага, г. зн. па гэтым фармуляры пісалася ўся Літоўская метрыка» (Литовская метрика 1995, XII), хаця для кожнай асобна ўзятай кнігі гэты фармуляр мог вар'іравацца ў залежнасці ад зместу, важнасці разглядаемай справы, прысутных на судзе і нават мовы, на якой быў напісаны той ці іншы дакумент.

Крыніцай лінгвістычнага матэрыялу нашага даследавання з'явілася кніга судных спраў Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, якая ў рэестры С. Л. Пташыцкага зарэгістравана пад першым нумарам і мае назву «Книга маршалковского суда Яна Николаевича Радивила маршалка господарского и его

судей, а съ 1514 г. его же какъ маршалка земскаго, совместно съ Юріемъ Ивановичемъ Илиничемъ маршалкомъ господарскимъ и съ судьями»* (Пташицкий 1887, 112). Пры апублікаванні матэрыялаў Метрыкі Імператарскай археаграфічнай камісіяй у Санкт-Пецярбургу ў 1903 г. яна была ўключана ў том 1 пад назвай «Кніга першая судных спраў» (гл. Литовская метрика 1903). Гэтай больш кароткай назвай і будзем для зручнасці карыстацца. Кніга змяшчае ў сабе 385 дакументаў часавага дыяпазону 1510–1517 гг. У аснову пакладзена дзяленне кніг Метрыкі ВКЛ Пецярбургскай археаграфічнай камісіяй 1835–1837 гг., якое, па сведчанні выдаўцоў, «мала адпавядае сапраўднаму зместу» (Там жа, V). Сапраўды, у «Кнізе першай судных спраў» Метрыкі ВКЛ прадстаўлены розныя дакументы: рашэнні па канкрэтнай справе і памятнаыя запісы пра пэўныя падзеі; вызначэнне статусу чалавека (вольны ці залежны) і запіс пра няяўку сведкі на судовое пасяджэнне; абавязацельства быць за суддзю і запіс паказанняў сведак і інш.

Найбольш паказальнымі ў адносінах вылучэння формул з'яўляюцца дакументы, якія можна аб'яднаць пад агульнай назвай «рашэнні». Такія дакументы называюцца па-рознаму (*решение по делу, решение по двумъ жалобамъ, присуждение долга, жалоба... и наложение штрафа, постановление по жалобе, оштрафование* і інш.), але ўсе яны прысвечаны разгляду грамадзянскіх ці крымінальных спраў і змяшчаюць у сабе пэўную рэзалюцыю. Да таго ж даследчыкі адзначаюць, што «пры размежаванні жанраў на саманазву не заўсёды трэба разлічваць поўнасцю» (Паляшчук 2010, 143). Мы засяродзілі ўвагу найперш на дакументах жанру «рашэнне», зыходзячы з іх найбольшай прадстаўленасці ў параўнанні з усімі астатнімі тэкстамі «Кнігі» (прыблізна 52 % ад агульнай колькасці дакументаў кнігі). Выкарыстанне шырэчай факталагічнай базы спрыяе больш дакладнаму вылучэнню і аб'ектыўнаму аналізу формул. Нашай мэтай з'явілася ўстанаўленне суадноснасці формул з кампазіцыяй дакумента, выяўленне іх граматычнай структуры.

Пры даследаванні мы карысталіся структурна-фармулярным аналізам дакументаў старабеларускага дзелавага пісьменства, які накіраваны на «вызначэнне асаблівасцей будовы дакумента, парадку размяшчэння яго састаўных частак, характарыстыку іх складу» (Полещук 2008). Методыка аналізу, прапанаваная ў публікацыях А. С. Лапо-Данілеўскага (гл. Лаппо-Данилевский 2007), С. М. Каштанава (гл. Каштанов 1988), В. Я. Дзярагіна (гл. Дерягин 1980), В. І. Галаванавай (гл. Голованова 2008) і інш., дазволіла вылучыць асобныя яго этапы, прымяняльныя пры даследаванні старабеларускіх актавых тэкстаў (гл. Полещук 2008; Паляшчук 2009).

Ідэальная мадэль старажытнага акта мае тры часткі: пачатковы пратакол, асноўную частку і канцавы пратакол, у складзе якіх, у сваю чаргу, вылучаюцца больш дробныя. Так, пачатковы пратакол можа складацца з інвакацыі (прысвечэнне найвышэйшым сілам), інтытуляцыі (указанне, ад каго сыходзіць дакумент), інскрыпцыі (указанне, каму адрасаваны дакумент) і салютацыі, гэта значыць прывітання (гл. Источниковедение 2004, 257–258). Тэксты, якія мы аб'ядналі агульнай назвай «рашэнні», вызначаюцца наступным фармулярам: інтытуляцыя, нарацыя, дыспазіцыя, эсхатакол (гл. Литовская метрика 1995, XII–XIV). Згодна з традыцыяй і метадалогіяй даследавання актавых запісаў (гл. Источниковедение 2004; Паляшчук 2009; Литовская метрика 1995) у межах дакумента не ўключаецца заглавак, таму пры далейшым аналізе дакументаў «Кнігі першай судных спраў» асаблівасці і фармуляр заглаўкаў нам не разглядаюцца.

Пачатковы пратакол тэкстаў рашэнняў прадстаўлены інтытуляцыяй (гл. Паляшчук 2010, 142). Інтытуляцыя – аб'яўленне імя і тытула суддзі ці суддзяў (гл. Литовская метрика 1995, XIII). У пераважнай большасці дакументаў дадзеная формула прадстаўлена, таму яе можна лічыць пастаянным складнікам фармуляра падобных тэкстаў. Граматычная структура інтытуляцыі наступная: назва суб'екта (тытул, імя), дзеяння і аб'екта, на які гэтае дзеянне пераходзіць. У выпадку, калі суб'ектам выступае *пань* (варыянт *пань яго милость*), імя можа апускацца, а для выражэння дзеяння выкарыстоўваецца дзеяслоў *смотрели есмо* з абавязковым прамым дапаўненнем *того дела*. У такіх дакументах імёны суддзі ці суддзяў пададзены ў канцы, праз выраз *При томъ былъ*, пасля якога пералічваюцца суддзі, прысутныя на пасяджэнні суда. У выпадку, калі суб'ектам выступаюць *судьи*, рэгулярна ўказваецца імя ці імёны і праз асабовы займеннік, калі ён ёсць, удакладняецца, адзін ці не адзін суддзя разглядае справу (*я ці мы*), дзеяслоў такі ж, як і пры суб'екце *пань*. Вылучаны рэдкія выпадкі, калі ў інтытуляцыі адсутнічае суб'ект, і таксама выпадкі, калі пасля аб'яўлення імёнаў суддзяў адразу выкладаецца сутнасць справы, гэта значыць без указання непасрэднага дзеяння суддзі. Трэба адзначыць, што адсутнасць суб'екта ў пачатку дакумента заўсёды кампенсуецца ў канцы праз формулу *При томъ былъ*. Што ж датычыць адсутнасці такога важнага кампанента, як назвы дзеяння, то яго пропуск, на наш погляд, можна расцэньваць як кантэкстуальна дапушчальны, таму што ён не парушае структуру дакумента і не надае яму двухсэнсоўнасці. Таксама варта падкрэсліць, што для пацвярджэння юрыдычных паўнамоцтваў суддзі ці суддзяў інтытуляцыя магла змяшчаць у сабе назвы адразу двух суб'ектаў судовага працэсу – непасрэдна суддзяў і пана, чым загадам суддзі кіруюцца пры разглядзе спраў. Такім чынам, інтытуляцыя ў «Кнізе першай судных спраў» прадстаўлена наступнымі варыянтамі:

1) *Самъ пань* (імя, можа быць апушчана). *Смотрели есмо того дела: Самъ пань ѿнь а пань ѿкубъ Кунцовичъ. Смотрели есмо того дела* (КСС-1, 123); *Самъ пань. Смотрели есмо того дела* (КСС-1, 55);

* Далей у тэксце пасля ілюстрацыйнага матэрыялу – КСС-1, пасля коскі – нумар дакумента.

2) *Приказаньемъ пана (імя). Мы судьи (імяны). Смотрели есмо того дела: Приказаньемъ пана Ина Миколаевича, маршалка господаря кораля его милости, державци Слоним[с]кого. Мы судьи: Мордасъ Мишковичъ, а Степанъ Кончъ, а Стецко Саковичъ, а Петровский, на тотъ часъ намес[т]никъ Виленский, а маршалокъ пана его милости Ирославъ. Смотрели есмо того дела (КСС-1, 25);*

3) *Имяны суддзяу (могуць быць апушчаны). Смотрели есмо того дела: Мордасъ, Конча, Стецко Саковичъ. Смотрели есмо того дела (КСС-1, 31); Смотрели есмо того дела (КСС-1, 81);*

4) *Мы, судьи, імяны. Смотрели есмо того дела: Мы, судьи, Степанъ Кончий а Стецко Саковичъ. Смотрели есмо того дѣла (КСС-1, 17);*

5) *И (імя суддзі). Смотрели есмо того дела: И, Инь Миколаевичъ, маршалокъ земский, державца Слонимский. Смотрели есмо того дела (КСС-1, 147);*

6) *И (імя суддзі): И, Инь Миколаевичъ, маршалокъ господарьский, державца Слонимский (КСС-1, 34).*

Асобна трэба падкрэсліць частотнасць выразу *При томъ былъ*: акрамя пададзеных выпадкаў ужывання, такі выраз спарадычна сустракаецца і ў дакументах з інтытуляцыяй, у якой запоўнены ўсе пазіцыі (назва суб'екта, дзеяння і аб'екта).

Для асноўнай часткі рашэнняў характэрны формулы нарацыі і дыспазіцыі (гл. Паляшчук 2010, 142). Нарачыя – выклад факталагічнага аспекту тэмы (гл. Литовская метрика 1995, XIV). Маркёрам пачатку такой формулы часцей за ўсё выступаюць дзеясловы *сто^Или* і *жаловаль*. Літоўскія даследчыкі ў гэты шэраг дадаюць і дзеяслоў *смотрели* (Там жа, XII), які мы разглядалі ў межах папярэдняй формулы – інтытуляцыі. Мы зыходзілі з таго, што формулы вылучаюцца ў межах пэўнай часткі тэксту. Так, А. С. Лапо-Данілеўскі ў якасці такой часткі называе клаўзулу і азначае яе як кожную думку, выражаную ў акце асобна ад іншых (гл. Лаппо-Данилевский 2007, 143), а С. М. Каштанаў, выпрацаваўшы сваю схему члянэння акта, формулы вылучае ў межах артыкула, дэфініраваўшы яго як «завершаны па сэнсе выраз, які з'яўляецца граматычна самастойным простым ці складаным сказам» (Каштанов 1988, 173). Такім чынам, падставай для вызначэння часткі тэксту, у межах якой непасрэдна вылучаюцца формулы, з'яўляецца сэнсавая і граматычная завершанасць, таму, на наш погляд, мэтазгодна дзеянне, выражанае дзеясловам *смотрели есмо*, не аддзяляць ад суб'екта, які яго выконвае.

Як ужо адзначалася, нарацыя часцей за ўсё пачынаецца са слоў *сто^Или* і *жаловаль*. Канструкцыя *сто^Или передъ нами у праве очивисте* адзначаецца не ва ўсіх дакументах, аднак вылучаецца сваёй сталай структурай, за рэдкім выключэннем можа быць апушчаны або элемент *у праве*, або элемент *очивисте*. Формула, якая пачынаецца дзеясловамі *жаловати* (форма дзеяслова, натуральна, вар'іруецца згодна з полам і колькасцю заяўнікаў), вылучаецца сваёй рэгулярнасцю і інварыянтнасцю. Падобная канструкцыя адзначаецца ва ўсіх аналізуемых дакументах. Некаторыя дакументы часам, апускаючы інтытуляцыю, адразу пачынаюцца з гэтага выразу. Рэгулярнымі кампанентамі дадзенай формулы з'яўляюцца назва дзеяння (дзеяслоў *жаловати* ў адпаведнай форме), суб'екта, якому адрасавана дзеянне (*намъ ці передъ нами*), суб'екта, які выконвае названае дзеянне (заяўнік, які падаецца праз указанне сацыяльнага статусу, прафесіі ці нацыянальнасці, месца жыхарства і імя), і суб'екта, на які скіравана названае дзеянне (адказчык, які пададзены праз прыназоўнік *на*). Гэта значыць, абавязкова ўказваюцца ўсе суб'екты судовага працэсу. Таксама ў межах разглядаемай формулы пасля пазначаных вышэй складнікаў можа быць выкарыстана акалічнасць спосабу дзеяння, што прадстаўлена наступнымі варыянтамі: *рекучи, тымъ обычаемъ, рекучи тымъ обычаемъ, тымъ рекучи обычаемъ*, пасля якіх заўсёды падаюцца паказанні заяўніка ў выглядзе прастай мовы. Такая варыятыўнасць не парушае строгасці выкладу інфармацыі ў тэксце афіцыйна-справавога стылю, з аднаго боку, і не абмяжоўвае складальніка дакумента ў выбары моўных сродкаў – з другога. Такім чынам, дадзеная формула можа мець наступныя варыянты:

1) *Жаловаль передъ нами (заяўнік) на (адказчык) тымъ обычаемъ*: (простая мова): *Жаловаль передъ нами землянинъ Бельский Счепанъ Керодский на судью Бельского на Юрь^И Рачка тымъ обычаемъ (КСС-1, 117);*

2) *Жаловаль намъ (заяўнік) на (адказчык)*: (простая мова): *Жаловаль намъ плебанъ Подберезский князь Петръ на Ина Довкшевича (КСС-1, 169);*

3) *Жаловаль намъ (заяўнік) на (адказчык) рекучи*: (простая мова): *Жаловаль намъ князь Икубъ Петковичъ на князя Ина Мартиновича рекучи (КСС-1, 31);*

4) *Жаловаль намъ (заяўнік) на (адказчык) тымъ обычаемъ*: (простая мова): *Жаловаль намъ бо^Иринъ князя бискупа господарьского на пана Глеба Ивашковича Зеновьевича тымъ обычаемъ (КСС-1, 250);*

5) *Жаловаль намъ (заяўнік) на (адказчык) рекучи тымъ обычаемъ*: (простая мова): *Жаловаль намъ бо^Иринъ господарьский Станко Римтовтовичъ на члѣва господарьского на Бартоша, рекучи тымъ обычаемъ (КСС-1, 51);*

6) *Жаловаль намъ (заяўнік) на (адказчык) тымъ рекучи обычаемъ*: (простая мова): *Жаловала намъ бо^Ирыня господарьская И Ганна Пашкова И на бо^Ирина господарьского на Костюшка Рагозича, тым рекучи обычаемъ (КСС-1, 50);*

7) *Жаловаль намъ (заяўнік) на (адказчык) штожь*: (простая мова): *Жаловаль намъ дь^Икъ господаря его милости Мерла Иновичъ на Федка Ромашковича, хоружего Рудоминского, штожь (КСС-1, 22).*

Дыспазіцыя – вынясенне суддзямі рашэння, заключэнне (гл. Литовская метрика 1995, XV). Рашэнне можа быць абгрунтаванае, разгорнутае, а можа абмяжоўвацца кароткай інфармацыяй пра тое, што пэўны бок правы ці, наадварот, вінаваты. Па аб'ектыўных прычынах не кожная справа можа наогул змяшчаць дадзеную частку тэксту. Трэба адзначыць, што дыспазіцыя прадстаўлена найбольшай колькасцю ўстойлівых канструкцый. Так, прысуд ці рашэнне па справе падаецца праз ускосную мову – складаназалежны сказ, дзе ў даданай прэдыкатыўнай частцы выносіцца непасрэдна прысуд, а галоўная частка сказа прадстаўлена ўстойлівымі выразамі. Галоўная прэдыкатыўная частка можа суадносіцца з безасабовым сказам (граматычная аснова – *ся видело*), двухсастаўным сказам (граматычная аснова – *мы нашли правого/винного; мы присудили есмо; мы козали есмо; мы положили есмо; мы судъ завезали; мы нашли правого/винного и присудили есмо; мы нашли правого/винного и козали есмо*). Так, калі галоўная частка суадносіцца з безасабовым сказам, рэгулярным элементам выступае займеннік *намъ* з абавязковым злучнікам *ино*, у якасці дадатковага можа выступаць удакладненне *судъѣмъ*. Галоўная частка, суадносная з двухсастаўным сказам, звычайна ўводзіцца злучнікам *И* і ў сваёй структуры можа мець наступныя распаўсюджвальнікі: указанне віны (*въ томъ*), указанне падставы для вынясення рашэння (*подлугъ тыхъ светковъ сведоцтва, подлугъ его визнаванья, подлугъ сведомъѣ, подлугъ сознанъѣ, подлугъ листовъ вызнанныхъ*), дадатковае дзеянне (*поразумевши, тому поразумевши*). Што датычыць формулы, якая змяшчае ў сабе граматычную аснову *мы судъ повезали*, то яна абавязкова ў свой склад уключае *на томъ і*, у адрозненне ад усіх іншых формул дыспазіцыі, стаіць пасля прысуду і непасрэдна заканчвае дыспазіцыю. Такім чынам, формулы дадзенай часткі рашэння прадстаўлены наступнымі варыянтамі:

- 1) *Ино намъ ся видело* (КСС-1, 25);
- 2) *Ино намъ ся судъѣмъ видело* (КСС-1, 35);
- 3) *Ино ся и намъ тоѣ видело* (КСС-1, 28);
- 4) *И мы въ томъ (імя) правого/виннымъ (з)нашли: и мы его в томъ закладе господарьскомъ [виннымъ знашли]* (КСС-1, 7);
- 5) *И мы в томъ (імя) знашли правыхъ/винныхъ и козали есмо: И мы въ томъ Богуша а Станислава знашли правыхъ, и козали есмо им засе оу свою землю вступити* (КСС-1, 29);
- 6) *И мы въ томъ (імя) правого/винного нашли и присудили есмо: И мы въ томъ Томка нашли правого, присудили есмо того члѣка* (КСС-1, 27);
- 7) *И мы, подлугъ тыхъ (імя) сведоцтва, нашли есмо в томъ (імя) правого/виннымъ: И мы, подлугъ сведоцтва Пухлякова, нашли есмо того члѣка Стецка Березовского правого, и не велели есмо князю Капусте въ него и въ его пасынка Андреѣ и въ шурина его Трохима въступатися* (КСС-1, 104);
- 8) *И мы, подлугъ (імя) сведомъѣ, нашли есмо в томъ (імя) правого и казали есмо: И мы, подлугъ ѣнкова сведомъѣ, нашли есмо въ томъ Стецка правого и казали есмо ѣнку, навязати, подлугъ его шляхотства* (КСС-1, 21);
- 9) *И мы, подлугъ его визнаванья* (КСС-1, 36);
- 10) *И мы поразумевши... присудили есмо: И мы порозумевши, ижъ въ мго поручника отняли моцно, присудили есмо на них тую пять копъ грошей Семену Жабе* (КСС-1, 26);
- 11) *И мы тому поразумевши... козали есмо: И мы тому порозумевши, какъ естъ встава земскаѣ, козали есмо Кляре взяти третюю часть имениѣ за вено во всемъ томъ* (КСС-1, 32);
- 12) *И мы, подлугъ сознанья (імя), присудили есмо: И мы подлугъ его сознанья, присудили есмо Альжбѣте Мартиновой тоѣ жито з навязкою платити въ новину* (КСС-1, 20);
- 13) *И мы, подлугъ листовъ вызнанныхъ, присудили есмо* (КСС-1, 4);
- 14) *И мы на томъ судъ завезали* (КСС-1, 23);
- 15) *И мы положили на томъ* (КСС-1, 131).

Канцавы пратакол прадстаўлены такім структурным элементам, як эсхатакол. Эсхатакол – пазначэнне месца і часу разгляду справы (гл. Литовская метрика 1995, XV). Ён замацаваны за пэўным месцам дакумента і размяшчаецца ў абсалютным яго канцы. Што датычыць месца складання дакумента, то яно пазначаецца рэгулярна, аднак выяўлены дакументы (3 адзінкі), у якіх назва месца апушчана. Час таксама падаецца вельмі паслядоўна ў такім парадку: месяц, дзень, год (праз *индиктъ*), хаця намі таксама выяўлена невялікая колькасць дакументаў (такіх адзінак 4), дзе эсхатакол прадстаўлены толькі назвай месца складання дакумента. Уводзіцца эсхатакол дзеепрыметнікам залежнага стану прошлага часу ад дзеяслова *писати* з прыназоўнікам – *писанъ* у. Зыходзячы з частотнасці і абавязковасці ў межах азначэння формулы, эсхатакол мае наступную сталую структуру '*писанъ* у (назва населенага пункта), (месяц, дзень), *индиктъ* (нумар індыкта)', за рэдкім выключэннем апускаецца назва месца ці часу складання дакумента: *Писанъ у Вильни, июнь 10 день индик[т]ъ 13* (КСС-17); *Писанъ у Вильни, июнь 14, индик[т]ъ 13* (КСС-20); *Писанъ у Вильни, мая 15 день* (КСС-21); *Писанъ маиѣ 14* (КСС-24); *Писанъ у Менску* (КСС-146). Трэба адзначыць, што ў даследуемых тэкстах, дзе канчатковы прысуд, рашэнне нельга прыняць з прычыны адсутнасці пэўнага сведкі ці дакумента, эсхатакол рэгулярна адсутнічае, што дае нам падставы лічыць дадзеную формулу ў пэўным сэнсе залежнай ад дыспазіцыі і абавязковай толькі для тых судовых спраў, якія былі даведзены да лагічнага канца і мелі ў сваім складзе поўны фармуляр.

Такім чынам, фармуляр тэкстаў, аб'яднаных агульнай назвай «рашэнні», з чатырох магчымых частак пачатковага пратакола ўтрымлівае інтытуляцыю. Формулы інтытуляцыі ў пераважнай большасці выпадкаў складаюцца з назвы суб'екта, дзеяння і аб'екта, на які накіравана дзеянне. Асноўная частка прадстаўлена нарацыяй і дыспазіцыяй. Нарачыя мае наступны граматычны склад: назва дзеяння; суб'екта, якому адрасавана дзеянне; суб'екта, які выконвае гэта дзеянне; суб'екта, на які скіравана дзеянне; акалічнасць, пры якой адбываецца названае дзеянне. Дыспазіцыя прадстаўлена ўскоснай мовай у выглядзе складаназалежнага сказа, устойлівыя выразы прадстаўлены галоўнай прэдыкатываючай часткай, суадноснай з безасабовым сказам ці двухсаставным сказам, які мае найчасцей такі склад: назва суб'екта, аб'екта, дзеяння. Канцавы пратакол складаецца з эсхатакола, які ўводзіцца дзеепрыметнікам *писань* з прыназоўнікам у і змяшчае, акрамя пазначанага элемента, удакладненне месца і часу (месяца, дня і года) складання дакумента.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫ СПІС

- Голованова О. И. Тюменские следственные дела 1782–1796 гг. В аспекте лингвотекстологического и источниковедческого анализа : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Тюмень, 2008.
- Давыдова Э. Н., Рыбаков А. Е. История и организация делопроизводства в Беларуси. Минск, 1999.
- Дерягин В. Я. Об историко-стилистическом исследовании актовых текстов // Вопр. языкознания. 1980. № 4. С. 97–107.
- Источниковедение: теория, история, метод, источники российской истории / И. Н. Данилевский [и др.]. М., 2004.
- Каштанов С. М. Русская дипломатика. М., 1988.
- Лаппо-Данилевский А. С. Очерк русской дипломатики частных актов. СПб., 2007.
- Литовская метрика. 6-я книга судных дел (1528–1547). Вильнюс, 1995.
- Литовская метрика. Т. 1. [Книги судных дел] // Русская историческая библиотека. СПб., 1903. Т. 20.
- Паляшчук Н. В. Аб жанравай класіфікацыі тэкстаў Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага // Беларуская пісьмовая спадчына ў кантэксце еўрапейскага культурна-гістарычнага працэсу XI–XIX стагоддзяў: вытокі, традыцыі, уплывы : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф. (Мінск, 24–25 мая 2010 г.). Мінск, 2010. С. 141–146.
- Паляшчук Н. В. Структурна-фармулярны аналіз тэкстаў старабеларускай дзелавой пісьменнасці // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. Мінск, 2009. С. 109–111.
- Паляшчук Н. В. Тыпы формул у старабеларускіх дзелавых тэкстах // Беларускае слова: гісторыя і сучаснасць : зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў. Мінск, 2010 [а]. С. 106–112.
- Полещук Н. В. О структурно-формулярном анализе белорусских актов XVI ст. // Сучасны вимір державы та права: збірнік навуковых прац. Миколаїв, 2008 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://refdb.ru/look/2480406-pall.html> (дата обращения: 04.04.2014).
- Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики. СПб, 1887.
- Стилистика и литературное редактирование / под ред. В. И. Максимова. М., 2007.

Паступіў у рэдакцыю 09.06.2014.

Галіна Міхайлаўна Нікіценка – аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы Г. І. Кулеш.